

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Міністерство освіти і науки України

УДК 177.61+130.2

МАНОЙЛО НАТАЛІЯ ГРИГОРІВНА

ФЕНОМЕН НОТАРІУСА В БУТТІ
СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА
(ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ)

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Реферат

на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2023

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор
Крилова Світлана Анатоліївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри теоретичної і практичної
філософії філософського факультету

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Кивлюк Ольга Петрівна,
Київський університет
інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська
Юридична академія»,
завідувач кафедри філософії та психології

доктор філософських наук, професор
Щербина Олена Юріївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри
логіки філософського факультету

доктор філософських наук, професор
Юркевич Олена Миколаївна,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри філософії

Захист відбудеться 24 листопада 2023 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Українського державного університету імені Михайла Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://www.npu.edu.ua> та в науковій бібліотеці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова за адресою: 06061, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.О. Ярошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Дане дослідження присвячене розгляду соціокультурних й екзистенціальних вимірів діяльності нотаріуса як одного з найважливіших суб'єктів правової кристалізації суспільства. Навіть людина, яка є носієм свавільної волі, звертаючись до нотаріуса, усвідомлює необхідність розумно-вольового способу існування себе самої, всіх інших людей, держави, суспільства і людства в цілому.

Конституція України у статті 1 декларує те, що наша держава «є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова». Цілком очевидно, що Україна як держава, яка виникла внаслідок розпаду Радянського Союзу, не могла відразу ж набути перерахованих ознак. Адже попередня держава насправді не була ані демократичною, ані правовою, ані по-справжньому соціально орієнтованою. Це була партократична держава, в якій монополю правила одна партія, що нібито адекватно виражала інтереси усіх без виключення її мешканців.

Свідомість людей спочатку тоталітарного, а потім авторитарного суспільства СРСР формувалась зовсім не як наслідок долучення до гуманістичних досягнень, вироблених історією людства, зокрема, й у сфері політико-правового розвитку. Якраз навпаки: ці досягнення, з одного боку, не долучалися до системи освіти, а з іншого, – ті, що вивчалися, були викривлені вузько партійними інтересами як нібито інтересами пригноблених класів, фактично – одного класу. Окрім цього, вони подавалися в такій інтерпретації, яка була зрозумілою для буденного рівня свідомості. Остання ж, як відомо, попри усі зусилля системи освіти не здатна піднятися до концептуального рівня. Адже буденне буття людини, що продукує буденну свідомість й буденний світогляд, тяжіє до незмінності, усталеності, до збереження традицій і звичаїв, а тому чинить спротив всіляким новаціям, змінюючись лише на рівні термінів і гасел.

В часи проголошення Незалежності України здавалося, що усі розуміють це. Проте швидко спрямувати буття, свідомість і світогляд громадян до змін, які формували б правову державу, було просто неможливо. Адже уявлення про таку державу були часто-густо викривленими як у тих, хто справді мріяв про незалежну українську державу, так і в тих, хто мріяв зберегти свою владу в ній – у перших домінував утопізм, у других – цинізм.

Сучасне українське суспільство, напрямок якого визначено Конституцією як інтеграцію з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою, потребує формування правосвідомості в її дієво-практичній і гуманістичній площині. Саме така якість правосвідомості здатна трансформувати мешканця країни у громадянина, який розуміє, що правові свободи, прописані в законодавчих актах, не реалізуються самі собою. Ці правові свободи, які передбачають й відповідальність, в правовій державі України значною мірою актуалізує система нотаріату й конкретні нотаріуси, що змінюють інфантильних людей з патерналістським спрямуванням правосвідомості.

Підставою для такого розуміння є той факт, що в правовій державі будь-який вид діяльності потребує її нотаріального затвердження – лише в такому разі вона стає легітимною. Такій правовій легітимації самосвідомості максимально сприяє професійна спільнота, яку складають нотаріуси. Це особистості, які розуміють, що таке людина як суверен власної розумної волі, що таке правова держава як інститут управління розумно-вольовими інтенціями людини, які складають основу зрілої правосвідомості, що таке її залежність і незалежність по відношенню до держави та інших людей, що означає соціально-правова й гуманістична спрямованість як самої держави, такі людей у своїх різноманітних взаємодіях і взаємозв'язках.

В даному дослідженні представлено спробу проаналізувати нотаріуса не просто як спеціаліста та його функції в державі, суспільстві й системі права, а як живу людину й особистість з її почуттями, світоглядом, громадянською позицією. Це закладає важливу проблему дисертації. З одного боку, нотаріус повинен бути носієм неупередженого об'єктивного розуму, а з іншого –

людиною, яка здатна до інтуїтивного осягнення відносин, моральних почуттів, екзистенціальної взаємодії та симпатії. Розв'язання даної суперечності складає теоретичну основу роботи і відкриває її практичні перспективи.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідження соціокультурних та екзистенціальних вимірів буття нотаріуса у сучасному світі вимагає осмислення правосвідомості як основи його діяльності; це потребує наведеного Арістотелем визначення сутності права як критерія й мірила справедливості. Це дає основу вважати нотаріальну спільноту безпосереднім провідником правосвідомості й справедливості у суспільстві, адже для цієї спільноти закритий відступ від закону, на відміну від інших правознавців і правників, які визначають його суть переважно на свій розсуд.

Осмислюючи провідну роль нотаріальної спільноти в розбудові правової держави й громадянського суспільства, ми виходили з того, що філософія однією з найважливіших проблем вбачає співвідношення розуму й волі. Це зумовлює звернення як до положень представників німецької класичної філософії, зокрема І. Канта і Г.В.Ф. Гегеля, так і до ідей А. Шопенгауера і Ф. Ніцше, що дає можливість усвідомити необхідність й можливість розвитку емоційного прагнення до справедливості, до розумно-вольового способу діяльності нотаріуса. При цьому важливими є класичні досягнення М. Вебера, Е. Берна, О. Конта, Г. Лебона, П. Сорокіна, Г. Спенсера, З. Фрейда, Е. Фромма, К. Юнга та ін.

Дослідження К. Лоренца про залежність людської поведінки від вроджених властивостей характеру, серед яких є гнучкість, стійкість та енергія, необхідні для відповідальної моралі, ідеї Е. Морена з його визначенням людини як *homo sapiens est homo demens* та необхідності виводити культуру суспільства із природи, представлені як постійний процес ускладнення її організації, підходи В. Ефроїмсона з його розумінням ролі генетичного складу людини в формуванні її етичних і естетичних цінностей дозволили сформуванню продуктивного образу сучасного нотаріуса.

Важливе теоретичне значення для аналізу проблематики дослідження мають роботи сучасних українських авторів, які аналізують соціокультурні трансформації в глобалізованому світі, сучасні політичні, культурні, моральні, освітні тенденції українського суспільства, суб'єктність України у світі (В. Андрущенко, Т. Андрущенко, М. Бойченко, В. Вашкевич, В. Воронкова, Л. Газнюк, О. Гомілко, О. Ківлюк, В. Кремень, Н. Кочубей, М. Нестерова, С. Пирожков, Д. Свириденко, С. Терепищій, А. Ярошенко та ін.).

Евристично цінними для осмислення соціокультурних, екзистенціальних і особливо гендерних вимірів особистісного й соціального буття людини в контексті нотаріальної діяльності, є дослідження Н. Хамітова і С. Крилової в координатах метаантропології й андрогін-аналізу. Даний підхід розвивається в роботах Л. Гармаш, Д.Д. Діліпа, В. Калуги, Р. Кузьменко, Н. Павленко, А. Пашинської, М. Препотенської, О. Рубан, О. Романової, Л. Сулейманової та ін.

Теоретично продуктивними в контексті роботи є підходи дослідників у галузях філософії права, метаантропології права, юридичної герменевтики, юридичної логіки (С. Сливка, В. Плавич, А. Токарська, О. Щербина, О. Юркевич та ін.). Серед досліджень, які торкаються теоретичних і практичних питань нотаріальної діяльності, слід виділити праці А. Безклубого, М. Дякович, О. Неліна, С. Фурси, В. Черниша, Л. Ясінської та ін.

Аналіз робіт указаних авторів показує, що розгляд екзистенціальних і соціокультурних вимірів буття сучасної людини і суспільства, а також розгорнуті дослідження нотаріату й нотаріальної діяльності мають місце в науковій літературі, проте ще відсутнє комплексне філософське дослідження феномену нотаріуса й нотаріальної спільноти в указаних вимірах. Це актуалізує необхідність даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідницької роботи кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського університету імені Михайла Драгоманова й безпосередньо пов'язана з темою «Філософська парадигма глобальних трансформацій суспільства і освіти: теоретичні та прикладні аспекти», що входить до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного

педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, затвердженого вченою радою університету 13 жовтня 2017 року. Тема дисертації затверджена та уточнена на засіданні Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 4 від 30 березня 2023 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розгляд нотаріуса й нотаріальної спільноти як феномена, який високим рівнем своєї правової культури демонструє окремій людині і суспільству в цілому сутність законодавчої основи суспільства й необхідність її дотримання й розвитку. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні дослідницькі завдання:

- проаналізувати суть проблеми та її осмислення в історії філософії;
- окреслити понятійний апарат і розробити методологію дослідження;
- дослідити вплив різних типів світогляду на правосвідомість й діяльність нотаріуса;
- виявити світоглядні домінанти буденного буття та їхній вплив на діяльність нотаріуса;
- проаналізувати світогляд, правосвідомість й діяльність нотаріуса в граничному та метаграничному бутті людини;
- осмислити співвідношення морального й етичного в контексті правосвідомості нотаріуса;
- дослідити особливості професійної етики нотаріуса;
- вивчити можливості нотаріусів у процесі формування суспільства громадянсько-правового типу;
- проаналізувати нотаріальну спільноту як правовий феномен суспільства і відображення його культури;
- визначити нотаріальну спільноту як специфічний феномен державного управління;

- осмислити нотаріальну спільноту як соціокультурний феномен;
- усвідомити нотаріальну спільноту в якості провідної правосуб'єктної верстви суспільства;
- дослідити гендерні особливості особистості нотаріуса.

Об'єктом дослідження є правове буття людини та суспільства.

Предметом дослідження є феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства в екзистенціальних й соціокультурних вимірах.

Методологічні основи дослідження підпорядковані досягненню поставленої мети і завдань дисертації.

Діалектичний підхід, запропонований Г.В.Ф. Гегелем, дозволив усвідомити й розв'язати базові суперечності особистості нотаріуса у його взаємодії з соціокультурним середовищем. При осмисленні екзистенціальної своєрідності нотаріуса в суспільстві важливою була ідея Л. Фейєрбаха про мислення як уміння читати «Євангеліє почуттів». Підхід М. Шелера щодо духу як сутнісної основи людини дозволив поставитися до нотаріуса як до особистості, яка має екзистенціальну відкритість до Іншого в його унікальності й одночасно спрямована на усвідомлення універсальності правових актів, норм і законів. Важливою для усвідомлення природи нотаріальної діяльності, взаємодії нотаріуса і його клієнта є концептуальна пара «мати чи бути», запропонована Е. Фроммом.

Методологія метаантропології, запропонована Н. Хамітовим, дозволила з'ясувати метаморфози буття й світогляду нотаріуса в буденному, граничному та метаграничному вимірах буття людини; підходи соціальної й культурної метаантропології С. Крилової дали можливість розглянути феномен нотаріуса й нотаріальної діяльності в координатах не лише особистісного, а й суспільного буття. В результаті було розроблено авторський методологічний підхід – метаантропологія правосвідомості, який дозволяє зробити низку нових евристичних висновків щодо специфіки буття нотаріуса в сучасному світі. Для

розкриття гендерних особливостей у діяльності й життєвому світі нотаріуса евристично цінним став підхід андрогін-аналіза.

Метаантропология правосвідомості дозволяє розкрити соціокультурний контекст діяльності нотаріуса й прояснити його екзистенціальні стани, які супроводжують його повсякденну діяльність і спонукають не лише до поглиблення професійних знань і навичок, а й до активної суспільної діяльності, спрямованої на підвищення рівня правосвідомості суспільства, а також до толерантного й емпатійного ставлення до Іншого, що складає основу метаграничного буття людини.

В аналізі змістовних характеристик трьох вимірів буття в контексті метаантропологии правосвідомості нами був розгорнутий підхід, згідно якому найбільш плідним для нотаріуса є філософський світогляд, який має самостійний, критичний й творчий характер, що породжує розуміння гуманістичного призначення людини. Тут в нагоді стали положення класиків філософії екзистенціалізму С. К'єркегора, М. Гайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, А. Камю.

Виходячи з методологічного статусу наукових понять, серйозна увага приділялась як їх визначенню, так і розкриттю їхнього філософського змісту. Знання первинних змістів слів, які з часом набували статусу понять, дозволяє прослідкувати становлення будь-якого явища людського буття в усій його історичній послідовності й оформленні в сучасному стані.

Усі зазначені методологічні підходи реалізувалися на основі загальнонаукових методів пізнання, серед яких передусім слід виділити герменевтичний і компаративістський підходи, що мають безпосереднє відношення до висвітлення поставлених у плані дослідження завдань та їх реалізації в авторському тексті. При цьому дотримувались вимоги принципів єдності історичного й логічного та сходження від абстрактного до конкретного для цілісного філософського пізнання предмета дослідження.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в доведенні того, що нотаріус і нотаріальна спільнота є фактором становлення й розвитку

сучасної української держави в напрямку набуття нею статусу демократично-правової, що прагне до сталого соціального розвитку суспільства. Це спрямовує наше суспільство до гуманістичної суб'єктності, яка означає включення України в європейську спільноту рівноправним членом.

Наукова новизна розкривається в наступних положеннях, які виносяться на захист:

Уперше:

- обґрунтовано необхідність нового методологічного підходу – метаантропології правосвідомості, який дозволяє ефективно досліджувати буття суб'єктів правових відносин у суспільстві, враховуючи їхні світоглядні й екзистенціальні особливості і, по суті, стає новим дослідницьким напрямом на стику соціальної філософії, філософської антропології й філософії права;

- в координатах підходу метаантропології правосвідомості висвітлено специфіку й основні світоглядно-мотиваційні характеристики нотаріуса в соціокультурних та екзистенціальних вимірах буття, визначених змістом тріади метаантропології – буденному, граничному, метаграничному і відповідних їм типів світогляду;

- показано, що в буденному бутті суб'єкт нотаріальної діяльності має несамостійний, некритичний, нетворчий світогляд, що звужує його правосвідомість, роблячи її абстрактною і догматичною. В граничному бутті розвивається особистісний світогляд, для якого характерними є критичність, самостійний і творчий характер; за наявності моральних принципів це робить нотаріуса більш продуктивним, відсторонення же від моральних принципів здатне активізувати його деструктивність, що деформує основи правосвідомості. Метаграничне буття суб'єкта нотаріальної діяльності спрямовує нотаріуса бачити в своєму клієнті не об'єкта впливу, а суб'єкта взаємодії, що сприяє максимальному розвитку правосвідомості в контексті філософського світогляду – самостійного, критичного, творчого, системного й гуманістичного;

- в координатах метаантропології загалом й метаантропології правосвідомості зокрема, осмислено перспективи конструктивного впливу нотаріуса з філософським світоглядом на правосвідомість й поведінку його клієнтів з буденним й особистісним типами світогляду, схильних до правового нігілізму й правових маніпуляцій;

- обґрунтовано можливість підходу до нотаріуса як особистості, яку формує не лише неухильне виконання закону, а й схильність до нотування своїх душевних переживань в усній або письмовій формі, що робить нотаріуса не лише професійною, а й людською особистістю. Проаналізовано феномен нотаріуса як важливого суб'єкта в бутті сучасного суспільства, який здатен формувати законодавчо визначену правосвідомість і гуманістичність цього суспільства;

Уточнено:

- головні завдання, які ставить Закон перед сучасною системою нотаріату загалом і кожним нотаріусом, зокрема. Виявлено змістовні характеристики атрибутивних ознак Закону в його суспільному значенні в контексті діяльності сучасного нотаріуса (правозастосування, систематизації, правореалізації, усунення колізій норми права);

- бачення нотаріусу як людини, яка у своїй мотиваційній діяльності постійно перебуває в екзистенціальній ситуації вибору між прагматичними й маніпуляційними, морально-етичними й правовими спонуканнями як належними для суспільства;

- критичне й гуманістичне ставлення сучасного нотаріуса з філософським світоглядом до потреби змін в діючому законодавстві, що постійно виникає при спілкуванні з клієнтами, які досить часто висловлюють свою незгоду з його вимогами;

- усвідомлено рівень можливостей для формування правової свідомості в українському суспільстві через донесення встановлених та санкціонованих державою норм права для усіх верств суспільства у процесі здійснення нотаріальної діяльності, подолання правового нігілізму через проявлення

законності правових ідей у своїх діях при безпосередньому практичному застосуванні.

- виявлено, що при здійсненні нотаріальних операцій державні нотаріуси не несуть такої соціальної відповідальності, як приватні. Це покладає на приватних нотаріусів особливу місію у формуванні громадянського суспільства в органічній єдності з правовою державою. На цій основі показано, що підвищення кількості й якості приватних нотаріусів в українському соціокультурному просторі сприяє подоланню суспільної інфантильності, актуалізує відповідальне громадянство й демократичні тенденції в Україні в умовах загроз і викликів глобалізованого світу. Це зближує нашу країну з європейською цивілізаційною спільнотою, що особливо актуально в умовах війни та повоєнного відновлення.

Набули подальшого розвитку:

- уявлення про суспільну значущість нотаріальної спільноти в якості активного провідника правосвідомості та суб'єкта сучасного громадянського суспільства й правової держави;

- розуміння необхідності поглибленого вивчення нотаріусами історико-філософської спадщини й сучасної філософії не лише під час отримання освіти, але й в процесі професійної діяльності, оскільки право є органічною частиною філософії, без якої воно виглядає суто нормативним й почасти догматичним;

- підходи щодо правового змісту поняття гендеру та усвідомлення його специфіки в професії нотаріуса. Доведено, що нотаріус не є позастатевим суб'єктом; це жива людина чоловічої або жіночої статі, яка при цьому на екзистенціальному рівні піднімається над статтю і набуває духовно-душевної цілісності особистості. Це робить нотаріуса продуктивним і відповідальним професіоналом, і водночас гуманістичною людиною.

Теоретичне значення дисертації визначено сукупністю положень, що дозволяють встановити методологічні засади метаантропології в контексті суб'єкт-суб'єктних правовідносин «нотаріус – клієнт» з обґрунтуванням ролі та

значення правосвідомості у різних екзистенціальних вимірах буття як нотаріуса, так і клієнта.

За допомогою авторського методологічного підходу – метаантропології правосвідомості – виявлено, що у буденному вимірі буття домінує усталена, незмінна, нерозвинена правосвідомість з проявами правового нігілізму та відсутністю саморозвитку; в граничному – маємо творчу, самостійну, критичну правосвідомість, яка, однак, може призводити до граничних маніпуляцій людьми та законом; у метаграничному вимірі буття ці риси суб'єкта правосвідомості доповнюються здатністю до співтворчості.

Ідеї й методологічні здобутки дисертації є основою подальших досліджень розвитку правосвідомості у суспільстві, зокрема в діяльності нотаріуса й нотаріальної спільноти.

Практичне значення одержаних результатів полягає передусім у тому, що питання, які були розглянуті у роботі, доволі часто постають перед філософами, психологами, юристами. Результати дослідження можуть бути корисними не лише для теоретиків, а й для практиків, спеціалістів з гуманітарних дисциплін, у яких виникає можливість плідно застосовувати методологію метаантропології в професійній діяльності.

На основі дисертації можна створити курси й спецкурси лекцій з соціальної філософії, філософської антропології, філософії права.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у дисертаційній роботі положення та висновки отримані в ході самостійного дослідження.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 3 статті у виданнях, які індексуються у Web of Science (1 з яких у співавторстві), 1 колективна монографія, 20 – у фахових виданнях України (10, серед яких внесені до міжнародних наукометричних баз), 10 тез виступів на наукових конференціях місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Кандидатська дисертація на тему «Світоглядно-мотиваційна визначеність правосвідомості: соціально-філософський дискурс» була захищена у 2009 році. Її матеріали не були використані у представленому дослідженні.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення, новизна та висновки дисертації обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, на методологічному семінарі «Філософська антропологія як метаантропологія» Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, щорічних звітних наукових конференціях викладачів, докторантів і аспірантів Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, круглих столів, міжнародних та всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях (2021-2023 рр.); Міжнародній науково-практичній конференції "Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах" (м. Львів, 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Мультидисциплінарні наукові дослідження і інновації" (м. Куновіце, Чеська Республіка 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Неперервна освіта для сталого розвитку: філософсько-теоретичні контексти та педагогічна практика" (м. Дніпро, 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Здоров'я людини в контексті правової філософії: погляд нотаріуса, філософія релігії та медицини в постсекулярну добу" (м. Київ, 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Соціальне правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні в умовах безпекових викликів" (м. Київ, 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Проблема гуманізму в умовах війни та миру: методології осмислення і практики людяності" (м. Київ, 2023 р.); III International Scientific and Practical Conference "Theoretical aspects of education development", (Warsaw, Poland 2023 p.); VII International Scientific and Practical Conference "Application of knowledge for the development of science", (Stockholm, Sweden 2023 p.); XIII International Scientific and Practical Conference "Information activity as a component of science development", (Edmonton, Canada 2023 p.); XIII International Scientific and Practical Conference "Actual problems of modern science", (Boston, USA 2023 p.), Міжнародній науково-практичній конференції

"Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)" (м. Запоріжжя, 2023 р.).

Структура та обсяг дисертаційного дослідження визначається метою та поставленими завданнями. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури, дослідницької літератури. Список використаної літератури включає в себе 361 позицію, з них 101 джерела – дослідження західних науковців (англійських, німецьких, італійських). Загальний обсяг роботи – 404 сторінки машинописного тексту, з них – 369 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, ступінь розробленості проблеми, формулюються мета і завдання дисертаційного дослідження, визначаються його методологічні основи; наводяться авторські здобутки, які виносяться на захист, визначається теоретичне і практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

Перший розділ – «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ» – включає в себе два підрозділи.

У підрозділі 1.1. – *«Аналіз суті проблеми та її осмислення в історії філософії»* – показано, що важливе теоретичне значення для аналізу проблематики дослідження мають роботи авторів, які аналізують соціокультурні трансформації в глобалізованому світі, сучасні політичні, культурні, моральні, освітні тенденції в глобалізованому світі й українському суспільстві зокрема, цивілізаційну суб'єктність України. Евристично цінними для осмислення соціокультурних, екзистенціальних і особливо гендерних вимірів особистісного й соціального буття людини в контексті нотаріальної діяльності є дослідження в координатах метаантропології й андрогін-аналізу. Окреслені підходи дослідників у галузі філософії права, метаантропології права та юридичної герменевтики, аналізуються дослідження з теоретичних і практичних питань нотаріальної діяльності. Робиться висновок, що аналіз

екзистенціальних і соціокультурних вимірів сучасної людини і суспільства, а також розгорнуті дослідження нотаріату й нотаріальної діяльності доволі поширені в науковій літературі. Проте ще відсутнє комплексне філософське дослідження феномену нотаріуса й нотаріальної спільноти в указаних вимірах, що й актуалізує необхідність даної дисертації.

У підрозділі 1.2. – «Окреслення понятійного апарату і розробка методології дослідження» – аналізуються ключові поняття роботи й обґрунтовується його методологія. Пропонується декілька підходів. Це діалектичний підхід, запропонований Г.В.Ф. Гегелем, концептуальна ідея Л. Фейєрбаха про єдність мислення й почуттів. Підхід М. Шелера щодо духу як сутнісної основи людини дозволяє поставитися до нотаріуса як до особистості, яка має екзистенціальну відкритість до Іншого. Важливою для усвідомлення природи нотаріальної діяльності, взаємодії нотаріуса і його клієнта є концептуальна пара «мати чи бути», запропонована Е. Фроммом. Методологія метаантропології, яку актуалізував Н. Хамітов, дозволяє з'ясувати метаморфози буття й світогляду нотаріуса в буденному, граничному та метаграничному вимірах буття людини, а підходи соціальної й культурної метаантропології С. Крилової відкривають можливість розглянути феномен нотаріуса й нотаріальної діяльності в координатах не лише особистісного, а й суспільного буття.

На цій основі запропоновано авторський методологічний підхід – метаантропологію правосвідомості, що актуалізує нові евристичні висновки щодо специфіки буття нотаріуса в сучасному світі. Метаантропологія правосвідомості дозволяє розкрити соціокультурний контекст діяльності нотаріуса й прояснити ті екзистенціальні стани, що супроводжують його повсякденне буття і спонукають не лише до поглиблення професійних знань і навичок, а й до активної суспільної дії.

В контексті метаантропології правосвідомості розгортається підхід, згідно якому найбільш плідним для нотаріуса є філософський світогляд, який має самостійний, критичний й творчий характер, що породжує розуміння

гуманістичного призначення людини. Для його прояснення продуктивними є положення класиків філософії екзистенціалізму С. К'єркегора, М. Гайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, А. Камю.

Другий розділ – «ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ НОТАРІУСА В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИХ ВИМІРАХ БУТТЯ І СВІТОГЛЯДУ» складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 2.1. «Вплив різних типів світогляду на правосвідомість й діяльність нотаріуса» показано, що світоглядна активність людини є важливим фактором побудови життя і здійснення доленосних екзистенціальних рішень. В контексті метаантропології показана визначеність людського буття буденним, граничним і метаграничним вимірами, яким відповідають буденний, особистісний і філософський типи світогляду. Повною мірою це стосується професійної діяльності нотаріуса, адже він не просто посвідчує законність операцій, а й перебуває в ситуаціях органічного поєднання зазначених екзистенціальних вимірів буття і типів світогляду у взаємодії зі своїми клієнтами й відвідувачами. Звідси виникає постійне почуття особистої відповідальності за розвиток громадянського суспільства, що, в свою чергу, породжує бажання громадянської активності в її гуманістичному прояві.

У підрозділі 2.2. «Світоглядні домінанти буденного буття і їх вплив на діяльність нотаріуса» в координатах метаантропологічної методології буденний рівень буття людини усвідомлюється як такий, що не дозволяє розвинути особистісній суб'єктності й відповідальності. Світоглядні домінанти індивіда буденного буття – несамостійність, некритичність, нетворчий характер – призводять до того, що він не несе відповідальність за обставини, змінити які, як йому видається, неможливо. Якщо вести мову про діяльність нотаріуса зі світоглядними домінантами буденного буття, то його спрямовує загострене почуття справедливості, але при цьому така людина схильна керуватися суспільними стереотипами й за відсутності критичного мислення підпадає під вплив пануючої політичної ідеології.

Підрозділ 2.3. «Світогляд, правосвідомість й діяльність нотаріуса в граничному та метаграничному бутті» розкриває діяльність нотаріуса з позицій тих екзистенціальних особливостей і моральних чеснот, які людина набуває в граничному й метаграничному бутті. Показано, що в контексті метаантропології граничний вимір буття формується волею до влади і волею до пізнання і творчості. Перехід від буденності до граничного рівня буття здійснюється засобами виявлення потенційних здібностей, які людина здатна актуалізувати й розвинути як на свою, так і на загальну користь. Метаграничне буття людини породжується не лише волею до пізнання і творчості, а й волею до любові й співтворчості, актуалізуючи філософський світогляд, в якому самостійність, критичність і творчий характер поєднується з системністю і гуманістичністю. Нотаріус з такими світоглядними характеристиками здатен бути і високим професіоналом, і по-справжньому моральною, емпатичною людиною.

Показано, що бути в граничному вимірі як виключно творчому, досить складно, адже, по-перше, це постійний вихід за все нові й нові грані розумових здібностей і можливостей, які можуть виявитись обмеженими, що неодмінно породжує певний відчай, розпач і бажання «бути як всі»; по-друге, для творчої роботи потрібен вільний від основної роботи час, адже такий вид діяльності не завжди супроводжується належним фінансуванням; по-третє, творча особистість, як і будь-яка інша, потребує прижиттєвого визнання своїх досягнень, що зазвичай не є звичним явищем. Для цього потрібно мати здатність до трансцендування. Такий напрям розвитку людини завжди ставить певні вимоги до її здійснення на засадах суб'єкт-суб'єктної, а не суб'єкт-об'єктної взаємодії, на основі якої тільки й формується філософський тип світогляду й, відповідно, метаграничний рівень буття. Людина, яка має професію юриста, правника, врешті – нотаріуса, разом із отриманням нормативних знань про справедливість як основу права в якості постійного стану своєї свідомості, має розвивати разом з волею до пізнання і творчості й волею до любові й співтворчості.

Третій розділ – «МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ ЗМІСТ ПРАВОСВІДОМОСТІ Й ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСА» –

складається із чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Співвідношення морального й етичного в контексті правосвідомості нотаріуса» зазначається, що професійна діяльність нотаріусів у взаємодії з іншими громадянами відбувається в контексті виникнення й розв'язання низки морально-етичних проблем. При цьому констатується, що діяльність нотаріусів, будучи жорстко визначена нормативно-директивними вимогами професійної етики, подеколи ігнорує етичну складову в її особистісному прояві.

Для усвідомлення даної колізії та її розв'язання прояснюється, що моральні чесноти – це вимога загального заради блага індивідуального. Моральне – це практика заборон, на основі якої й формується етична поведінка, звична для певної людської спільноти. Моралізуючи, людина намагається надати своїм етичним властивостям суспільного статусу. З цих позицій етику справді можна вважати вченням про моральні норми поведінки.

Констатується схильність більшості людей до моралізування щодо нібито аморальної поведінки інших людей, але не схильність сприймати моральні настанови інших на свою адресу. Отже, можна стверджувати, що буття людини якраз і визначається діалектикою непорушно з'єднаних в ній протилежностей індивідуально-егоцентричних та загально-суспільних бажань. Перші укорінені в біологічній складовій, а також у царині соціальних стереотипів, інші – в вольових імпульсах й діях, що творять суспільні інновації. Проте такі інновації не завжди є гуманістичними. Це викликає необхідність розв'язання даної суперечності у гуманістичному розвитку особистості, в якій моральне і етичне поєднуються, і яка реалізується, змінюючи об'єктне, бездушне й бездуховне ставлення до Іншого, що породжує нові відносини між людьми. Дана суперечність повсякчас розв'язується у правосвідомості та діях нотаріуса з філософським світоглядом, який розуміє можливі егоцентричні душевні порухи свого клієнта і прагне до їх мудрого подолання, враховуючи міру особистісного

розвитку клієнта як Іншого. Отже, в контексті правосвідомості нотаріуса слід говорити про єдність морального і етичного, а не про моральне й етичне, які відчужуються одне від одного.

У підрозділі 3.2. «Професійна етика нотаріуса: співвідношення нормативного й особистісного» стверджується, що професійні вимоги, будучи подані як категоричні для свого виконання, навряд чи спонукають до ініціативних й відповідальних дій. Потрібно враховувати, що такі дії потребують актуалізації ціннісних установок, що за своєю суттю є внутрішніми спонуканнями, сформованими розвитком особистості, для якої свобода самореалізації є природною. Кодекси честі, згідно яких мають діяти різні суспільні об'єднання, не гарантують того, що люди, які їх утворюють, діють саме так.

Підхід до співвідношення нормативного етико-правового змісту в його державно-примусовому прояві не є ефективним, тому що він порушує право людини на свободу волі. Особливо ж тієї, яка свідомо обрала для себе професію, в основі якої якраз і є право на свободу волі в її розумному спрямуванні. При цьому показано, що в директивних вимогах щодо дотримання норм професійної етики, які вільно усвідомлюються й дискутуються, містяться підстави для створення необхідних умов для надання спільноті нотаріусів статусу духовно-практичного суспільного феномена, здатного стати привабливим центром формування суспільства як справді правового й демократичного. Доводиться, що спільнота приватних нотаріусів, будучи приналежною до громадянського суспільства, має неабиякий потенціал для того, щоб сприяти його розвитку.

Підрозділ 3.3. «Можливості нотаріусів у процесі формування правової держави і громадянського суспільства» присвячений осмисленню потенціалу спільноти нотаріусів в утвердженні гармонії громадянського суспільства з правовою державою. Передусім показано, що в демократичній країні права людини, тим паче в статусі громадянина як суб'єкта державотворчості, мають постійно розширюватись, а не обмежуватись.

Виявлено, що успішна нотаріальна діяльність – це завжди діалектична взаємодія особистостей, в процесі якої відбувається зацікавлений обмін думками, в якому провідна роль належить нотаріусу як суб'єкту, якому довіряють як фахівцю.

Встановлено, що контроль держави над нотаріусами, який, зокрема, виражається в приписах «визнавати право особи консультуватися» з іншими фахівцями; «виконувати професійні обов'язки» сумлінно; «з повагою ставитися до моральних цінностей і особистих переконань осіб»; «не піддаватися тиску третіх осіб» і т. п. не повинен принижувати честь і гідність нотаріусів, демонструвати недовіру до їх моральних якостей та системи професійно-освітньої підготовки, обмежувати їх суб'єктність та можливості прояву громадянської активності. Акцент на суб'єктності нотаріусів є важливим проявом орієнтації України на інтеграцію з Європейським Союзом, в якому вони розглядаються як «дружні судді», оскільки нотаріально засвідчені документи складають доказову базу в судовій системі та мають виконавчу силу. На відміну від політичних партій, які, маючи законодавчу силу, часто розділяють суспільство прийнятими законами на основі випадкової тимчасової більшості у Верховній Раді, нотаріальна спільнота здатна бути його провідною суб'єктною соціокультурною структурою.

Підрозділ 3.4. «Нотаріус як суб'єкт правової діяльності» розкриває можливості на утворення провідної ролі спільноти нотаріусів в її правовому впливі на суспільство.

В контексті осмислення сенсу й ключових понять правової діяльності осмислюється зміст понять «честь», «закон», «справедливість», «правда», «гідність». Честь визначається як відповідність дій людини прийнятим в суспільстві нормам взаємодії. Закон в його суспільному правовому вимірі визначається як в нормована можливість дійти миру і злагоди між людьми, враховуючи постійні суперечності між ними. Справедливість – це така дія правового законодавства, яка забезпечує мир і злагоду як між особистостями, так і спільнотами. Правда трактується як повідомлення про об'єктивний зміст

певної події, викладений людиною з максимально можливою мірою відвертості та щирості. Показано, що гідність загалом, і в полі діяльності нотаріуса зокрема, постає як інтегральна чеснота людини, сформована завдяки усвідомленій необхідності трансформації змісту понять «честь», «закон», «справедливість», «правда» в розумно-вольовий й гуманістичний спосіб життєдіяльності.

Наведені міркування дозволяють вважати, що нотаріуси, порівняно з іншими соціальними верствами суспільства, можливо найбільшою об'єктивною мірою здатні трансформувати зміст понять, які постають для них в якості визначальної, особисто й особистісно усвідомленої ідеї життя, в суспільну практику. Принаймні, у сфері професійної діяльності вони досить часто перебувають на межі граничного й метаграничного буття. Тому саме така категорія людей гідна того, аби бути провідним суб'єктом у процесі формування демократично-правового суспільства.

Четвертий розділ – «НОТАРІАЛЬНА СПІЛЬНОТА У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ» – складається з чотирьох підрозділів.

Підрозділ 4.1. – «Нотаріат як правовий феномен суспільства і відображення його культури» присвячений розвитку визначень нотаріату, наведеному в Законі «Про нотаріат». Чіткі визначення основних понять в законодавстві, які характеризують діяльність будь-якого органу (це завжди колектив людей), формують у виконавців максимальну об'єктивність при виконанні ними своїх професійних обов'язків.

Показано, що будь-яка система органів та посадових осіб здатна ефективно виконувати призначені їм функції лише в тому випадку, якщо вона являє собою органічно, цілісно й ціннісно спрямовану соціокультурну єдність особистостей, підпорядкованих у своїй професійній взаємодії єдиній цілі – бути суб'єктом саморозвитку і водночас суб'єктом впливу на суспільство в цілому. Звідси пропонується усвідомлення нотаріату як спільноти людей, об'єднаних розумінням розвитку властивого їм внутрішнього почуття справедливості, необхідного як для власного саморозвитку, так і для суспільства в цілому, що

стає основою для правового регулювання відносин між людьми. Зрозуміло, що така спільнота є відображенням культури суспільства і водночас вона творить цю культуру, передусім в її правових вимірах.

Людина, в якій максимально розвинене почуття справедливості, в переважній більшості випадків обирає ту професію, яка є продовженням її самої в спорідненому соціальному середовищі та спорідненому виді діяльності. Якщо є таке соціально-духовне об'єднання, утворюється продуктивна сила колективного суб'єкта, оскільки він являє собою усупільнену одиничність. Якщо ж такої єдності схильностей немає, то жодні настанови з боку вищих державних установ до підлеглих їм структурних підрозділів не будуть мати очікуваного результату, оскільки не примножать зусилля і не можуть бути ефективними у своїй діяльності. Філософсько-гуманістичне визначення поняття людини в статусі нотаріуса наступне: нотаріус – людина з властивою їй невід'ємною ознакою, якою є почуття справедливості в усьому тому, що стосується як неї самої, так і інших людей.

Найвища міра і прояв такого почуття в ній – відчувати себе щасливою в процесі реалізації здібностей, які вона відкрила в собі і здатна їх розвивати, оскільки вони забезпечують їй «приємне», як водночас «розумне, моральне і справедливе» (Епікур) життя. Саме це почуття й формує правосвідомість, на основі якої розвивається нормативне право як засіб посвідчувати те, що є справедливим. Як і дає підстави для сумнівів у тому, чи діючі правові норми продовжують бути справедливими при зміні обставин. У таких граничних екзистенціальних умовах постійно перебуває нотаріус у своєму професійному бутті. Це дозволяє йому бути активним суб'єктом у своїх роздумах щодо необхідності вдосконалення законодавства не лише з боку законодавчого органу держави, але і з боку громадян, які отримують такі можливості, об'єднуючись у громадські організації зі статусом юридичних осіб громадянського суспільства. Тому нотаріус – це світоглядна професія, сформована на основі філософсько-правової свідомості, рівень розуміння якої не можна зводити до функцій посвідчення законів наявними печатками на

паперах. Печатки справедливості не на папері, а в сутності людини, яка приречла себе на таке її розуміння, та яке відповідає на постійні очікування будь-якого суспільства, на її правове утвердження державою, яка в особі тих, хто належить до її інститутів, зобов'язана це здійснювати.

Підрозділі 4.2. – «Нотаріус і нотаріальна спільнота в контексті державного управління» – показано, що держава виникла як політико-правовий інститут управління всією сукупністю відносин, які визначають сумісну життєдіяльність людей в суспільстві. Людина, яка витворила державу в такій її функції, зробила людству найбільше благо (Арістотель). Це не означає, нібито вона в будь-якій формі організації управлінської діяльності відповідає очікуванням людей. Як і те, що вона має відмерти, як це пропагувалось радянською ідеологією. За умов демократії держава має набути правового характеру, який би врегульовував відносини між людьми нормами, що б достатньою мірою задовольняли всіх її громадян.

Обґрунтовуючи нотаріальну спільноту в якості носіїв високого рівня правосвідомості та необхідність надання їм належного впливу на формування свідомості громадян, ми враховували застереження Платона й Арістотеля щодо негативних проявів демократії. На їх авторитетну думку демократія – це влада більшості над меншістю, бідних над багатими. Оскільки філософський світогляд не властивий переважній більшості людей, а розумна воля найкращих не здатна тривалий час протистояти спокусам майнового багатства, і вони часто стають олігархами, більшість прагне наслідувати не багатство їх розуму, а їх фінансове багатство.

На такому суспільному тлі нотаріальна спільнота як за своїм інтелектуальним, так і фінансово-майновим потенціалом займає так звану «серединну міру», яка не викликає суспільного осуду, а, навпроти, демонструє суспільству той рівень і якість життя, який характеризується як усталений і стабільний у своєму розвитку.

В нашому дослідженні послідовно проводиться думка про те, що будь-які державні інститути, які створені людиною, можуть ефективно управляти за

умови, якщо в них працюють люди як суб'єкти розумно-вольової й гуманістичної дії. Вони не допускають проявів свавільної волі, що підпорядковується не виробленим людьми законам, а неконтрольованим проявам афектів. Здатними до такого способу діяльності можна стати не від одного лише знання законів, а від постійної щоденної підпорядкованості власних дій їх змісту, чим займаються саме нотаріуси. Вихід за межі буденного й особистісного світогляду до філософського дозволяє нотаріусу усвідомлювати при цьому і сенс законів, а також прояснювати цей сенс у спілкуванні з іншими.

Підрозділ 4.3. – «Нотаріальна спільнота як соціокультурний феномен» – структурований на два пункти, які дозволяють розкрити суть самої культури та її втілення в професійну та громадянську діяльність нотаріальної спільноти. Ми виходимо з того, що людство, окрема людина, якщо не йдуть шляхом культури, елементом якої в природі є краса, руйнують не лише природу, але й своє власне життя. Природна, а не штучна, краса людини проявляється «в особистісному бутті людини в культурі – передусім у красі вчинків та відносин» (С. Крилова). Професійне спілкування між людьми, які взаємодіють у нотаріально-правовій площині, це завжди прояв соціального партнерства, підпорядкованого взаємовигідному досягненню соціокультурних ціннісно значимих цілей. Показано, що поняття «соціокультурний феномен» означає здатність окремої людини або колективу до такої форми взаємодії з іншими людьми й колективами, яка забезпечує сталий розвиток суспільства завдяки внутрішній мотивації поведінки, визначеної змістом поняття культура, суть якої в свідомому й усвідомленому подоланні егоцентричних душевних спонукань на користь як соціально, так і особистісно значимих.

Підрозділ 4.4. «Феномен нотаріальної спільноти в якості провідної правосуб'єктної верстви суспільства» присвячений осмисленню значущості нотаріуса і, відповідно, нотаріальної спільноти в бутті сучасної людини і суспільства в контексті формування суб'єктності. І це не просто суб'єктність як вираження здатності до свободи і діяльності в свободі, а *правосуб'єктність*,

яка означає здатність виступати учасником правових відносин, беручи на себе відповідальність за них.

Правосуб'єктна діяльність нотаріуса актуалізує правосуб'єктність кожної людини, що звертається до нього. Очевидно, що посвідчуючи у нотаріуса певні документи, клієнт нотаріуса долучається до змісту тих законів, згідно яких документи набувають легітимний статус. Так в суспільстві утверджуються суб'єкт-суб'єктні відносини, які набувають правового характеру. Звісно, що в такій взаємодії провідною стороною є, звичайно, нотаріус, якому держава довірила певний вид діяльності.

Наголошуючи на високій професійній кваліфікації нотаріусів, ми маємо на увазі той факт, що правосвідомість формується філософським світоглядом, в основі якого діалектичний спосіб мислення, який постійно спонукає до всебічного підходу, до аналізу будь-якої взаємодії об'єктів і явищ природи і, тим паче, взаємодії між людьми. Для нотаріуса право – це не лише законодавча норма, прийнята певним державним органом. Право для нього – це його внутрішня потреба в єдності зі всіма іншими людьми на основі спільних від самого народження почуттів. Звідси й відповідне спрямування життєдіяльності на загальне, а не на часткове чи на приватне як егоцентричне. Звідси печатка, яка посвідчує паперові документи, існує в ньому як щось органічне й сердечне, а не штучне, вироблене із мертвої матерії й посвідчене на її паперовому продукті.

П'ятий розділ – «ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ ПРОФЕСІЙНОГО БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ НОТАРІУСА» – складається з двох підрозділів.

Підрозділ 5.1. – «Гендер як проблема сучасної філософії статі» – присвячений наведенню аргументів на користь того, що філософія статі своєю центральною проблематикою має намір розкрити становлення людини як цілісної істоти, яка належить до певної статі і, одночасно, піднімається над нею. Показано, що останнім часом в українській гуманітаристиці, зокрема у філософії статі, актуалізувалися дискусії щодо гендерних стереотипів,

гендерного плюралізму, гендерної рівності й паритету у різних професіях й суспільстві загалом.

Йдучи від біологічних статевих відмінностей до гендеру як соціокультурного феномена, людина здійснює своє становлення від індивіда, чітко розрізненого за статевою ознакою, до соціальної істоти й духовно-душевної особистості, яка трансформує суто природно-біологічні відмінності статей. Адже вони, значною мірою, надали історії людства не просто драматичного, а й трагічного характеру.

В контексті методології андрогін-аналізу, яка усвідомлюється як теорія і практика осягнення буття особистості та відносин між особистостями через пізнання екзистенціальної чоловічості як духовності і екзистенціальної жіночності як душевності, доводиться, що особистість якраз і визначається тим, що може піднятися над статевою обмеженістю свідомості; засобами освіти і в процесі самореалізації вона набуває властивостей, які дозволяють суттєво зменшити мотивацію егоїстичного самозбереження, продовження свого роду і боротьби за виживання й успіх.

У підрозділі 5.2. – *«Гендерні особливості особистості нотаріуса»* – констатується, що в сучасному суспільстві професія нотаріуса представлена як чоловіками, так і жінками. Будучи покликані посвідчувати законність правочинів, вони діють як діалектичні протилежності в собі самих і в комунікативній взаємодії. Чоловіки й жінки в будь-якій професії, зокрема в професії нотаріуса, мають близькі та відмінні біологічні, психологічні, соціокультурні й екзистенціальні властивості. При цьому базові екзистенціальні почуття й когнітивні можливості є спільними в обох статях. У координатах андрогін-аналізу й метаантропології гендер у строгому сенсі трактується як соціальний вимір статі людини як особистості поруч з біологічним, психологічним й екзистенціальним вимірами. В цьому контексті важливими є міркування С. Крилової, яка підкреслює, що вихід гендерної проблематики на перший план в сучасному світі і в Україні, зокрема, означає розгортання такої сутнісної ознаки людини як толерантність. Реальність толерантності в контексті

гендерної проблематики означає, що відбувається рух від практик гендерної рівності, де центральною є боротьба за владу, до практик гендерного партнерства, в яких головною є любов і співтворчість, і які формують гуманістичний соціокультурний простір. Показано, що нотаріус не є позастатевим суб'єктом; це жива людина чоловічої або жіночої статі, яка при цьому на екзистенціальному рівні піднімається над статтю і набуває духовно-душевної цілісності особистості. Показано, що саме це робить нотаріуса не лише продуктивним і відповідальним професіоналом, здатним кваліфіковано розв'язувати складні правові проблеми, а й гуманістичною людиною, носієм високої моральності. З позицій гендерного партнерства можна зазначити, що вся система юридичної освіти й підвищення кваліфікації нотаріусів, повинна долати сексизм – біологічний, психологічний й екзистенціальний поділ людей, в якому особистість пригнічується та дискримінується як соціокультурними, так і індивідуальними стереотипами щодо ролей чоловіка і жінки.

ВИСНОВКИ

- Нотаріус і нотаріальна спільнота несуть велику соціальну відповідальність не лише за здійснення закону, а й за розвиток правосвідомості у правників та всього суспільства. Це актуалізує інтегральний методологічний підхід, який можна визначити як *метаантропологію правосвідомості*, що означає розвиток правосвідомості за межами буденного рівня. У контексті такого методологічного підходу поняття, які містяться в багатьох статтях Закону України «Про нотаріат», потребують не інструктивного, а методологічно-суб'єктного визначення й витлумачення. На цій основі, констатуємо, що при здійсненні нотаріальних операцій державні нотаріуси не несуть такої відповідальності, як приватні. Можна стверджувати, що приватні нотаріуси мають особливу місію у формуванні громадянського суспільства в органічній єдності з правовою державою. Можна зробити важливе припущення: підвищення кількості і якості приватних нотаріусів в українському соціокультурному просторі сприяє подоланню суспільної інфантильності, актуалізує відповідальне громадянство й демократичні тенденції в Україні в умовах загроз і викликів глобалізованого світу. Це зближує нашу країну з європейською цивілізаційною спільнотою, що є особливо актуальним в умовах війни та повоєнного відновлення.

- Світогляд являє собою форму самосвідомості людини, структурні складові якої виступають як мотиваційні домінанти її поведінки, що проявляються кожного разу, коли йдеться про нелегкий вибір нею напрямку життєдіяльності, створюючи певні екзистенціальні граничні ситуації. Тобто, світоглядна мотивація людини завжди є проявом певних екзистенціальних рішень. У контексті метаантропології правосвідомості маємо поділ людського буття на буденний, граничний і метакричний виміри, на основі яких можна виділити буденний, особистісний і філософський типи світогляду. Очевидно припустити, що носії буденного світогляду, які некритично сприймають міфологічні та релігійні установки та стереотипи, в якості нотаріусів будуть

доволі непродуктивними, схильними піддаватися маніпуляціям. Суб'єкти особистісного світогляду, які представляють граничне буття людини, навпаки, схильні до маніпуляцій як правовими нормами, так і людьми, тому теж є суспільно непродуктивними і навіть деструктивними. Лише носії філософського світогляду – самостійного, критичного, творчого, системного, – стаючи нотаріусами, здатні осмислити значення партнерської взаємодії з Іншими виходу за межі маніпулятивної взаємодії з ним.

- Граничне буття нотаріуса, сформоване на особистісному типі світогляду, проявляється в творчості. Поза нею діють інші межі, інші його грані; їхня визначеність переважно одноманітна й циклічна. Тому перед такою особистістю час від часу постає одвічна екзистенціальна проблема: як бути неповторною творчою особистістю? Бути в граничному бутті як виключно творчому складно, адже, по-перше, це постійний вихід за усе нові грані розумових здібностей і можливостей, які схильна обмежувати держава надмірною регламентацією, що неодмінно породжує відчай, розпач, врешті бажання «бути, як усі»; по-друге, для творчої роботи потрібен вільний від основної роботи час, адже такий вид діяльності не супроводжується належним фінансуванням, навіть якщо йдеться про певний вид підприємництва; по-третє, творча особистість, більше від інших потребує прижиттєвого визнання своїх досягнень, що в буденному середовищі не є звичним явищем. З позицій світогляду, сформованого філософією, бажання *бути собою гідним* може бути продуктивно продовжене переходом на метаграничний рівень буття, якому й відповідає філософський світогляд.

- Досліджуючи феномен особистості нотаріуса, важливо розрізнити принаймні два аспекти його приналежності до граничного чи метаграничного вимірів буття. Нотаріус як професія і робота – це одна справа; нотаріус як внутрішнє покликання – зовсім інша. У першому випадку – це людина, сформована відповідною профільною юридичною освітою, що формує особистість, в основі професійних знань якої філософія як методологія

пізнавальної діяльності завжди має світоглядне спрямування. У другому випадку йдеться про феномен нотаріуса, який має не лише прикладне професійне застосування. Це може бути людина, якій притаманне почуття справедливості та гостра потреба в її осмисленні та утвердженні в якості норми суспільного життя. Нотаріус з філософським світоглядом – не просто писар чи посвідчувач законності певних нотаріальних діянь, це й дослідник і літератор з критичним і креативним мисленням. Людина з такими якостями неодмінно має бажання не лише констатувати, а й розв'язувати складні суперечності людських взаємовідносин у сфері нотаріату і поза нею.

- Межі професії нотаріуса чітко обмежені значною кількістю нормативних документів, порушення яких карається. Між тим свобода як потреба людини найбільшою мірою проявляється у філософії як практиці свободи мислення, звільненого від будь-яких зовнішніх нормативних обов'язків на користь внутрішнього обов'язку. І таким є напрямок формування особистості з філософським світоглядом як носія свободи думки й відповідальності за цю свободу. Відкривши в собі духовний простір вічності й безкінечності, перебуваючи в ньому, така особистість зовсім по-іншому впливає на власне граничне й буденне буття, як і на буття суспільства.

- Людина з філософським світоглядом, яка обрала професію нотаріуса, разом із отриманням нормативних знань про справедливість як основу права в якості постійного стану своєї свідомості, має зберігати в пам'яті знання про духовні й душевні основи своєї сутності й існування. Надзвичайно важливою є філософська рефлексія нотаріуса, яка зазвичай виражається в авторських текстах. Адже такі тексти, наповнені рефлексією й саморефлексією, є проекцією глибинних інтенцій людини назовні, і пишуться вони не лише для інших, а й для себе, що таким чином позбуває її самотності й робить продуктивною і людяною. Тенденцію тримати в собі те, що постійно спонукає до свого зовнішнього виявлення, можна й слід тлумачити як прояв егоцентризму, а не альтруїзму. Особливо ж якщо утримується щось світле, яке

йде не від несподіваних вибухів імпульсів, часто підсвідомих, а те, у світлоносності якого у людини не виникає сумнівів.

- На основі розгляду феномену нотаріуса з філософським світоглядом як активного провідника правосвідомості, оформленої законодавчим способом, а також в якості того суспільного прошарку, що створює нотаріат як державну чи приватну, але дозволена державою інституцію, було показано можливості творення партнерської взаємодії, що скріплена спільними інтересами й цінностями. Така партнерська взаємодія стає центром тяжіння для тих громадян, які є активними суб'єктами найрізноманітніших форм суспільно продуктивної діяльності. Важливо усвідомити, що система освіти покликана надати подібним потягам людини духовне спрямування, адекватне її потенціалу, відомому їй самій також завдяки системі освіти.

- Діяльність нотаріусів жорстко визначена вимогами професійної етики, яка подеколи ігнорує етичну й моральну складові в особистісному прояві. Усвідомлюючи, що загальне в моралі й етиці діє в індивідуальному як захисний закон, який потрібно відкрити для надання йому соціокультурного спрямування, слід розуміти, що будь-який загальний моральний імператив стає можливим через моральні почуття й вчинки особистості. Без цього професійна етика стає лише набором формальних табу.

- Професія нотаріуса здобувається тривалим засвоєнням знань про справедливість як основу правосвідомості, а потім – діяльністю на цій основі. Співвідношення нормативного етико-правового змісту справедливості в його державно-примусовому виконанні та реалій життя не є ефективним з різних причин. Головна з них в тому, що виключно нормативне зобов'язання порушує свободу вибору людини. Особливо тієї, яка свідомо обрала для себе професію, в основі якої якраз і є право на свободу волі в її розумному спрямуванні.

- Якщо людина цілком свідомо обрала й набула професію нотаріуса за внутрішнім морально-етичним покликом, то маємо й відповідну культуру поведінки, спосіб мислення, відношення до клієнтів, колег, держави. Це не

означає, що професійна етика з її нормативно-зобов'язуючими положеннями непотрібна. Але автори цих положень мають виходити з того, що запропоновані ними принципи повинні бути органічно відповідними реальним моральним принципам, що складаються в нотаріальній спільноті і відповідають її правосвідомості.

- Вимоги до нотаріусів повинні слугувати підвищенню рівня їх суб'єктності. Цьому сприятиме надання їм більших прав у з'ясуванні мотивів звернення до них, особливо в тих випадках, коли цього вимагає справа, з якою до них звертаються. У такому випадку ведеться суб'єктно-просвітницька робота по актуалізації правосвідомості обох сторін в діалозі «нотаріус – клієнт».

- Нотаріуси як професійні суб'єкти правосвідомості здатні вплинути на формування й утвердження суспільства громадянсько-правового типу нелише своїми знаннями, але й наданням їм відповідного офіційного суб'єктного статусу в якості важливого інституту громадянського суспільства. Такий статусмають політичні партії, але їхній вплив на правову культуру суспільства не можна вважати таким, що задовольняє суспільство. Адже далеко не завжди вони є консолідуючим фактором. Натомість очевидним є позитивний громадянсько-правовий вплив нотаріальної спільноти на клієнтів, який дозволяє вбачати в ній провідну суб'єктну соціокультурну структуру.

- Нотаріальна спільнота є ціннісно консолідованою соціокультурною єдністю, яка постає колективним суб'єктом здійснення не лише правових функцій, а й розвитку правосвідомості. Плідна нотаріальна спільнота об'єднана розумінням розвитку властивого їм внутрішнього почуття справедливості, необхідного як для власного саморозвитку, так і для суспільства в цілому, оскільки є основою для правового регулювання відносин між людьми, які мають статус громадян держави. При цьому нотаріальна спільнота здатна і повинна займати провідну роль в суспільстві не лише як суб'єкт

правосвідомості в її практичному застосуванні, але й в морально-етичному та етико-правовому сенсі.

- Нотаріус – людина із властивою їй невід’ємною мотиваційно-поведінковою атрибутивною ознакою, якою є почуття справедливості в усьому тому, що стосується як неї самої, так й інших людей. Саме це почуття формує правосвідомість, на основі чого затверджується нормативне право як засіб посвідчувати те, що є справедливим. Нотаріус у своїй професійній діяльності постійно перебуває у граничних екзистенціальних ситуаціях, що дозволяє йому бути активним суб’єктом у своїх роздумах і діях щодо вдосконалення законодавства.

- У контексті актуалізації нотаріальної спільноти запропоновано засоби гуманізації суспільного життя в цілому, серед яких головний полягає у подоланні бюрократичної регламентації завдяки актуалізації суб’єктності об’єднань духовно споріднених людей. У таких асоціаціях кожна окрема особистість не втрачає свої особливості, а, навпаки, розвиває їх у творчому спілкуванні з однодумцями й опонентами. У такому спілкуванні відсутнє бажання стати вище інших, перемогти в дискусії софістичними засобами. Єдине бажання – знайти оптимальне рішення не більшістю «голосів», а загальним консенсусом і взаємною толерантністю. Завдяки подібним громадським організаціям суспільство позбавляється популізму і стає на шлях стабільного соціокультурного розвитку.

- Професія нотаріуса представлена як чоловіками, так і жінками. Будучи покликані посвідчувати законність правочинів, вони діють як діалектичні протилежності в собі самих і в комунікативній взаємодії. Чоловіки й жінки у будь-якій професії, зокрема у професії нотаріуса, мають близькі та відмінні біологічні, психологічні, соціокультурні й екзистенціальні властивості. При цьому базові екзистенціальні почуття й когнітивні можливості є спільними в обох статтях.

- В методологічному просторі андрогін-аналізу й метаантропології гендер у строгому сенсі трактується як соціальний вимір статі людини як особистості поруч з біологічним, психологічним й екзистенціальним вимірами. У цій площині важливими є міркування С. Крилової, яка підкреслює, що вихід гендерної проблематики на перший план в сучасному світі і в Україні зокрема, означає розгортання такої сутнісної ознаки людини, як толерантність. Реальність толерантності у контексті гендерної проблематики означає, що відбувається рух від практик гендерної рівності, де центральною є боротьба за владу, до практик гендерного партнерства, в яких головними засадами є любові співтворчість, які формують гуманістичний соціокультурний простір.

- Нотаріус не є позастатевим суб'єктом; це жива людина чоловічої або жіночої статі, яка при цьому на екзистенціальному рівні піднімається над статтю і набуває духовно-душевної цілісності особистості. Це робить нотаріуса продуктивним і відповідальним професіоналом та водночас – гуманістичною людиною.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладені у таких публікаціях автора:**

**Статті, опубліковані у виданнях,
індексованих у Scopus і Web of Science**

1. Manoylo, N. (2022). Notary as a Subject of Formation of Postmodern Society of Civil Legal Type. *Postmodern Openings*, 13(4), 531-547. <https://doi.org/10.18662/po/13.4/531>
2. Manoylo, N. (2022). Analysis of Directive Ethical Requirements of the Notary's Professional Activity in the Context of the Neuroethical Approach to the Formation of Legal Norms. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(1Sup1), 357-371. <https://doi.org/10.18662/brain/13.1Sup1/323>
3. Krylova, S., Levchenko, L., Л.; **Manoylo, N.**, Khanas, U., Kharchenko, L. Representaciones de la prensa escrita latinoamericana sobre la invasión rusa a Ucrania en 2022. *Cuestiones Políticas*. Vol.40 № 74. P.989-1004. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.55>

Колективні монографії

4. Манойло Н.Г. Нотариус як суб'єкт захисту прав і свобод людини. Діалектологія: Монографія. Під загальною редакцією І.М. Копотуна, С.В. Петкова, Р. Поліан. Куновіце: Академія ГУСПОЛ : 2022, Т 6. 349 с. (у співавторстві)

Статті у зарубіжних виданнях та наукометричних базах даних

5. Manoylo N. (2023). Human as philosopher and notary. *Scientific Journal of Polonia University*, 56(1), 169-175. <https://doi.org/10.23856/5624>
6. Manoylo N. (2022). Mythological, religious, and philosophical worldview dominants in notary activity. *Scientific Journal of Polonia University*, 49(6), 56-62. <https://doi.org/10.23856/4907>

7. Манойло Наталія. Культура як освіта, виховання і спосіб життя нотаріуса. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 2 (46). С.28-33. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.4>

8. Манойло Наталія. Нотаріальна спільнота як правовий феномен суспільства. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2021. № 4. С. 58-67. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/bjlss>

9. Манойло Наталія. Взаємодія «людина-нотаріус-людина- клієнт-суспільство». *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 7 (43). vol. 1. С. 114-118. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.7.1.18>

10. Манойло Наталія. Феномен правосуб'єктності людини – нотаріуса. *Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». SÉRIE “Filozofie”*. 2022. № 7 (14). С. 237-246. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-7\(14\)-237-246](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-7(14)-237-246)

Статті у фахових періодичних виданнях

11. Манойло Н.Г. Проблема гендерної рівності у професійному бутті нотаріуса. Науково-теоретичний альманах *Грані*. 2022. Том 25. №6. С. 138-142. DOI: <https://doi.org/10.15421/172281>

12. Манойло Н.Г. Філософська антропологія як методологія дослідження феномена людини-нотаріуса. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2021. Том 24. № 9. С. 33-39. DOI: <https://doi.org/10.15421/172186>

13. Манойло Наталія. Філософський світогляд і мета-граничне буття особистості нотаріуса. *Перспективи*. 2021. № 4. С. 25-31. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.4>

14. Манойло Наталія. Соціокультурна гендерна єдність чоловічності й жіночності у професійній діяльності нотаріуса. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. №39. С. 40-45. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.7>

15. Манойло Наталія. Нотаріат як структурний феномен системи державного управління: світоглядно-філософський дискурс перспективи.

Соціально-політичний журнал. 2022. № 3. С. 61-68. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.9>

16. Манойло Наталія. Філософський світогляд як умова формування граничного рівня буття особистості нотаріуса. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 33. С. 37-73. DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1059>

17. Манойло Наталія. Родові ознаки людини-нотаріуса. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 38. С. 73-82. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.9>

18. Манойло Наталія. Нотаріальна сутність людини. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Вип. 46. С. 105-113. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.13>

19. Манойло Наталія. Нотаріус і нотаріат в контексті соціокультурного буття суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2022. № 1(49). С.12-18. DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-1-2>

20. Манойло Наталія. Академічна філософія під час війни. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Вип. 42. С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.12>

21. Манойло Наталія. Нотаріальна спільності як провідна право-суб'єктна верства суспільства. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. Випуск 46. С. 136-151. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.8>

Матеріали тез конференцій:

22. Манойло Н.Г. Демократично-правова держава в контексті філософського розуміння – 2021. *Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах: матер. міжн. наук.-практ. конф.* (26 – 27 листопада 2021 р., м. Львів). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2021. Ч. I. С. 18 – 21.

23. Манойло Н.Г. Правова держава через призму філософського розуміння – 2021. *Мультидисциплінарні наукові дослідження і інновації:*

матер. міжн. наук.-практ. конф. (17 – 18 листопада 2021 р., м. Куновіце, Чеська Республіка). Академія ГУСПОЛ, 2021. С. 83-86.

24. Манойло Н.Г. Проблемні питання в формуванні нотаріально-правової свідомості людини і суспільства – 2021. *Неперервна освіта для сталого розвитку: філософсько-теоретичні контексти та педагогічна практика*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (03-04 грудня 2021 р., м. Дніпро). КЗВО «ДАНО» ДОР». / Наук. ред. О.Є. Висоцька. Дніпро: СПД «Охотнік», 2021. С. 235- 242.

25. Манойло Н.Г. Здоров'я людини в контексті правової філософії: погляд нотаріуса – 2023. *Філософія релігії та медицини в постсекулярну добу*: матер. V міжн. наук.-практ. конф. (08 – 09 червня 2023 р., м. Київ). К.: Видавництво НМУ ім. О.О. Богомольця, 2023. Секція 3. С. 146-150.

26. Манойло Н.Г. Можливості нотаріального права у волонтерській діяльності – 2023. *Соціальне і правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні в умовах безпекових викликів*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (27 квітня 2023 р., м. Київ). К.: Український державний університет ім. Михайла Драгоманова, 2023. С. 23-26.

27. Манойло Н.Г. Метаантропология права як методологія досягнення гуманістичної діяльності нотаріуса в сучасному світі. *Проблема гуманізму в умовах війни та миру: методології осмислення і практики людяності*: матер. VIII міжн. наук.-практ. конф. (29 червня 2023 року): К.: Український державний університет ім. Михайла Драгоманова, 2023. С. 53-55.

28. Манойло Н.Г. Нотаріальна сутність людини. *Theoretical aspects of education development: III International Scientific and Practical Conference (January 24-27, 2023, Warsaw, Poland)*. International Science Group. 2023. P. 450 –461.

29. Манойло Н.Г. Мегаграничне буття і філософський світогляд правознавця. *Application of knowledge for the development of science: VII International Scientific and Practical Conference (February 21 – 24, 2023, Stockholm, Sweden)*. International Science Group. 2023. P. 308-309.

30. Манойло Н.Г. Філософські світоглядні домінанти в діяльності нотаріуса. *Information activity as a component of science development: XIII International Scientific and Practical Conference* (April 04 – 07, 2023, Edmonton, Canada). International Science Group. 2023. P. 360-361.

31. Манойло Н.Г. Людина-нотаріус – людина-клієнт – суспільство. *Actual problems of modern science: XIII International Scientific and Practical Conference* (January 31 – February 3, 2023, Boston, USA). International Science Group. 2023. P. 346-347.

32. Манойло Н.Г. Кодекси професійної діяльності нотаріусів та викладачів системи вищої освіти. – 2023. *Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини немедичні проблеми в медицині*: матер. IV міжн. наук.-практ. конф. (23-24 лютого 2023 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗДМУ, 2023. С. 69-71.